

POSTMODERNI DOKUMENTI

Dietmar Kamper

Razsvetljenje — kaj pa drugega?

Trojna polemika zoper njegove zagovornike*

1. Na koncu ekskluzivnega razuma

V današnji sočasnosti nesočasnega je bolj kot vse drugo postala odločilna okoliščina, KDAJ nekdo misli: ali danes, ali včeraj, ali predvčerajšnjim — ali po letu 1945, ali med obema vojnama, ali proti začetku 19. stoletja, ali pred 1789., ali še vedno v zmešnjavah verskih vojn in preganjanj čarovnic.

V letu 1873 je Arthur Rimbaud napisal dolgo pesem v prozi *Obdobje v peklu*, kjer stoji v zaključnih odlomkih, naslovljenih *Slovo*, tale stavek: »Il faut être absolutement moderne«. Ta stavek je uperjen proti lastnemu, že nerešljivemu obupu nad moderno in v nobenem primeru ni prikladen za njeno obrambo. Vsebuje nemogoči program: ostati na višini časa, čeprav je najavljen poraz.

Več kot sto let kasneje je na mesto tega dajanja poguma samemu sebi stopilo zlobno podtikanje. Zaradi Rimbaudove radikalnosti je trenutno kritično stanje stvari mogoče takole okarakterizirati: to je čas spoznanja, da se načrtovano gospostvo človeštva nad tem, kar je, kontinuirano manifestira kot uničenje zemlje; to je ura spoznanja, da se je dematerializacija sveta, njena transformacija v slike, predstave, znake razrasla v imaginarno obsesijo brez primere, ki tendenciozno izničuje vsakršno razliko med realnostjo in fikcijo in s tem proizvaja nenehno prevaro; to je ura spoznanja, da so predvsem teoretske strategije, namenjene obvladovanju življenjskih problemov, postale stroji smrti, ki ničesar več ne izpuste. Vse večji škandal pa je v tem, da izvor tega dogajanja niso zli nasprotniki, ampak ljudje dobre volje.

To nikakor ni čas ekskluzivnega razuma. Če mehanizma potlačitve in uničenja »danega«, tiste potuhnjene mortifikacije stvari in ljudi torej, ki se izdaja za njih spoznanje, ni mogoče blokirati, potem bi bila dopolnitev »projekta moderne« natanko tista katastrofa, pred katero svarijo njegovi zagovorniki. Razsvetljenje se bo moralo zato odpreti drugim možnostim. Ni problem rešitev razsvetljenstva, temveč odpr-

* To je razširjena in predelana verzija Kamperjevega teksta, ki je prvotno izšel v reviji *Merkur* kot odgovor na neki polemični napad.

tost za posledice njegovega daljnosežnega učinkovanja. Kajti v nekem določenem smislu je razsvetljenstvo »uspelo«. Poleg projektov racionalizacije v znanosti, življenjskem okolju in umetnosti, ki so se v resnici zataknil, obstajajo tri programatike, ki so pripeljale do perfekcije treh specifičnih resničnosti: imanence človeškega sveta, razpoložljivosti stvari, sebstva kot človekove narave.

Sele nedavno so te producirane resničnosti — producirane, kot da ne bi bile producirane — stopile v neko vrsto »ekstaze«, ki omogoča zaznavo njihove druge plati: zaprtega pekla slik, maščevanja zlorabljenih stvari, sebstva kot *nature morte* antropologije. — *Nolens volens* stoje ljudje pod zakonom tega preloma: ponovno v monadah, drug pred drugim izolirani, v razparceliranih prostorih in razkosanih časih, v zaigranem boju s svojimi depresijami in refleksijo omrtvičenja.

Spričo tako surreálnih prevratov, ki so se že dolgo pripravljali in so v številnih delih predvsem moderne umetnosti reflektirani z najnatančnejšo predslutnjo, tudi znanstvenemu razumu *dolgoročno* ne preostane drugega, kot da odloži svojo ekskluzivnost in korak za korakom in vedno v novih poskusih razširi prostor svojega zaznavanja.

Ohranjenim kriterijem disciplinarnih formacij vedenja — intersubjektivnosti, neprotislovnosti, serioznosti — se pri tem ni treba na vrat na nos odpovedati. Kljub temu lahko v zaostrenih razmerah postane potrebno postopoma suspendirati razumljivost, stavek o izključenem tretjem in ostale kalupe vse do temeljev: resnosti znanstvenega dela. Kdor bi rad pokazal na stanje stvari, kakršno se je za hrbtom vzpostavilo tudi znanosti, se mora naučiti MISLITI »PROTI« MISLJENJU. Že minuciozna predstavitev dane, se pravi producirane socialne kompleksnosti, že nova »nepreglednost« daleč presega kapaciteto tistega »zdravega človeškega razuma«, ki se je utemeljil na razumljivosti. Zlasti pa mora ta, ki poroča o paradoksnih učinkih tistega sekularnega poskusa, da bi se svet postavil na glavo, sodelovati pri nenehnem razkrivanju paradoksa, ki je od *dialektike razsvetljenstva* Horkheimerja in Adorna, od leta 1945 naprej torej, za sodobnike neizbežen. Končno so poti vsakodnevnega znanstvenega dela že tako uvožene, da lahko le še ironija, travestija, inscenirani posmeh dosežejo prekinitev oziroma pripomorejo k skrenitvi s poti. Odkritje na podlagi jezika, da svet ni obvladljiv, se lahko izraža tudi v jezikovnih igrah, ki jih nihče več ne more brzdati. — Pri suspendiranju kriterijev je torej, strogo vzeto, vse odvisno od konteksta. Nič ni tu prefinjen samonamen, kot to domnevajo omejene glave. Vse je le poskus.

Omenjeni kontekst obstaja v razmejitenih poskusih, ki nočejo sodelovati pri aktualnih tendencah samozapiranja akademskega mišljenja. Zato je potrebno potencialno razsvetljenstvo, tj. specifična časovna oblika spoznanja, ki ne zapada že razkritim prisilam. Čeprav je prišel na konec, je ekskluzivni razum — meščanska svetovna sila — tudi na visokih šolah ostal dominanten v verigi nesporazumov glede sebe sa-

mega. V zvezi s temi nesporazumi je najslabša domneva, da je razsvetljenstvo teritorij, ki ga je treba braniti kot lastnino, če treba tudi s silo. Binarni mehanizem ekskluzivnosti funkcionira namreč najbolje, če je prostorsko razumljen in razložen. Aroganca takega mišljenja pozna le lastno in tuje: namreč »tuje razuma«, ki ga je vedno potreba uničevati. — Seveda obstaja izvir strastnih iritacij: če se ne bi držali predmetnih razmejitev, če bi dali dihati transdisciplinarnemu izkustvu, če nekoga v prostoru ni mogoče identificirati in se zadržuje tako na tej kot na oni strani zidu, včasih tudi na njem, potem je možno ekskluzivni razum zapeljati v neumnosti . . .

2. Agonija agonalnega

Da z razsvetljenstvom danes ne kaže najbolje, niso tako zelo krivi njegovi kritiki, ki jih ni veliko, kot njegovi zagovorniki, ki so nedavno pognali kot plevel. Ti očitno ne morejo preboleti tretje narcistične žalitve človeštva (po kopernikanski in freudovski), možne »tanatokracije« razuma. Prirerajo tribune, na katerih se lotevajo reševanja razsvetljenstva na način, ki ga popolnoma uničuje. Pri tem so ponovno začele uživati spoštovanje najtemnejše praktike predmoderne inkvizicije, denunciacije in likvidacije. Tu je treba govoriti o diktaturi smisla, ki jo v glavah izvaja ekskluzivni razum. Te diktature po menju zagovornikov ne smemo vreči. Vsako omejevanje smisla je zato treba diskriminirati, če je potrebno tudi z zmerljivkami: češ, to je neumnost, slaboumnost, nesmisel. Vendar je danes možno shajati brez zajamčenega smisla. Že dolgo mnogi ljudje živijo tako. In kar se tiče nesmisla, »nonsensa«, potem se mora ta pokazati, če se zares zavzamemo, namesto da le govorimo o tem. Denuncirati opuščanje stališč ali ležišč, ki so jih zasedli subjekti spoznanja, kot duhovno »nomadstvo« je zato prav tako nasilno kot prenačljeno. Ravno pričeli smo se šele učiti svobodnega, nevezanega mišljenjskega gibanja, ki se mu ni treba nenehno opravičevati pred »notranjimi sodišči«. Nasilni značaj urejenega spoznanja je komajda zlomljen. Da pa tega cela desetletja ne opazimo, je slabo.

Zagovorniki moderne in razsvetljenstva (kot teritorija in tabora) so še naprej borilci z ogledali. Na tem je nekaj komičnega: vedno opaziti na drugem to, kar tebi samemu najbolj manjka, česar se sam najbolj bojiš. Prepir učinkuje kot vboklo zrcalo, katerega popačenj se tisti, ki se pogleda vanj, ne more znebiti. S tem se dokumentirata brezpredmetnost in popolna izguba kakršnegakoli resničnega nasprotja. To vodi v parazitarne eksistence, ki se obešajo na pete svojih domnevnih žrtev.

Vendar se je treba varovati pred utvaro mučeništva. To hromi fantazijo. To, do česar bo prišlo, ne bo niti onemitev niti povratna kočija. Prvoborce neke tako očitno zadnje borbe je treba enostavno pustiti ob strani. To, kar bi namreč radi dosegli, je ovekovečenje pre-

pira kot gole oblike. Vendar gre čas vojn v glavah h kraju. Spoznanje kurzirajočega nihilizma ravno ni izničenje. Onkraj prisiljenega konsenza in diktatorske izključitve bi lahko bila sproščena strategija: disenz kot disenz, mnogo mnogoglasnega spoznanja, ki nastopi kot dokaz potlačenosti boja za priznanje. Agonalno leži v agoniji. To dokazuje razcvet polemik videza.

Nedvomno gre za paradoksalno situacijo: strah, ki prihaja z razsvetljenstvom, stornira spoznanje v tisti meri, kolikor mu to skuša pobegniti. Da bi pokazali njegovo novejšo zgodovinsko mesto, se morda lahko poslužimo neke reminiscence. Tudi učni procesi, ki so se vedno lahko izmaknili zaprtemu krogu »kritičnega subjekta«, imajo zgodovino. Pričelo se je s sumom, da je pogumna kritika družbenega sistema ob koncu šestdesetih let k utrditvi razmer doprinesla več, kot bi ji bilo ljubo. Kajti sistem, ki v svoji krizi »živi« od svojih kritikov, očitno potrebuje drugačne napore, kot sta demaskiranje in provokacija. Iz tega polovičnega uvida — in ne od zunaj — izvira resignacija ob koncu študentskega gibanja, ki razsaja še danes. Da bi ostali identični s sabo, so se premestili v retrospektivne sanje. Sum, ki se je pojavil, pa je hromil duhove. Kdor mu je skušal priti do dna, namesto da bi ga zavrnil in končal pri tarnanju, se je v teh razmerah lahko naučil drugačne vrste upora, množstva uporov in revolt, ki seveda niso več vodili k nobeni identiteti. Sem sodijo glavne variante upornišтва, virtuozne prakse minimalnih odklonov od duhovne norme, strategije metodične shizofrenije. Neka določena neizogibnost paranoje je bila vedno *factum brutum* izkustva, ki ga je bilo treba prevesti v stopničaste domneve. Končno pa se je sum na novo utrdil in se radikaliziral, ne nazadnje zaradi obsežnih problemov, ki so bili podlaga tudi aktualnim ekologijam in mirovnim gibanjem. Učinki takih razsežnosti, kot jih je potegnilo za sabo sistematično uničevanje življenjskih virov in sistematično samouničenje človeštva v tretji svetovni vojni, ne morejo imeti neznatnih vzrokov: tisto »mesto človeka v kozmosu«, ki ga je lociralo prvo razsvetljenje, novi vek, moderna, je postalo nevzdržno. Razsvetlitev je uničenje. Produktivna sila kritičnih glav je v nasprotju s predvidevanji postala destruktivni stroj gigantskih razsežnosti. To je treba dojeti. To je poraz. Je pa lahko tudi spodbuda za neomajnost DRUGEGA RAZSVETLJENSTVA, ki se končno lahko spoprime s senco, ki je vrgla in meče luč. Kako naj bi tako podjetje uspelo, tega nihče ne ve vnaprej. Morda bo treba najprej poskusiti opisati poraz tako, da bo sprejemljiv tudi za glavo.

3. Slovo od mita in moderne

To, kar s strahom omejeni zaznavi ne more priti na misel, je paradoksalno dejstvo, da je razsvetljenje v prvem zagonu reproduciralo natanko tisti mit, ki ga je razglasilo za svojega nasprotnika. Zato

tudi — kljub Maxu Webru — ni nastopilo odčaranje sveta. Arhaična logika je samo spremenila svojo obliko. Stara prisila, prikrita v mit-skih parabolah, je lahko preživela tudi doslej najmočnejši poskus svoje eliminacije — in sicer spričo infiltracije alianse znanja in moči. Kolikor se je spoznanje pustilo skorumpirati, gre tu za krivdo. Razsvetljenstvo je bilo in je proti volji vsidrano v mitu. Ko ga je izključilo kot svoje »Drugo«, ni slutilo, da se bo za hrbtom toliko bohotneje razmahnil. Danes mitske slike preplavljajo nasipe, ki so si jih same postavile, in se ne zmenijo za noben hrup. Vendar je povratak imaginarne prisile tega sam kriv. Ta »dialektika« je bila od Nietzscheja naprej iz različnih povodov večkrat opisana. Toda čeprav nam je svojevrstno premirje zgodovinskega gibanja v teoretični in praktični samoblokadi natančno znano, se ne premakne naprej. Namesto tega se znova utrjuje stara fronta, ki jo je že Kant ob koncu 18. stoletja odprl proti Jacobiju in Hamannu. Kdor se danes znajde med obema strelnima linijama, bo slepo tepen enkrat od te, drugič od druge strani in se bo gotovo znašel v navzkrižnem ognju. In kdor poskusno zapusti bojišče, bo zaradi kršitve pravil in zaradi blazne domneve, da ne obstaja nič drugega, naknadno odstranjen — kar meji že na norost.

Edina možnost namreč, da spravimo zavoženo razsvetljenstvo znova v tek, je v tem, da zapustimo igrišče mita in moderne, hkrati v smeri nazaj in naprej. Na teh mejah človeškega sveta, onkraj svetinja nemočne lepote, lahko spoznamo svet tudi brez tankov in orožij, brez obrambnih in napadnih arzenalov. Progresivna kritika moderne bi se hkrati morala ukvarjati s predmitskimi temelji znakovtorne imaginacije, da bi prekinila kontinuiteto tiste prisilne obsesije, ki kot oklepaj objema zgodnje slike in pozne pojme. Zoper imaginarno pomaga le domišljija: prehiteti moderno kot teorijo arhaične signifikacije, kot razklenitev dialektike.

Pri tem je treba računati s strahom, ki je bil vgrajen v temeljne zidove novoveškega mišljenja. »Razsvetljenstvo je radikalizirani mitski strah.« Tega temeljnega stravka iz *dialektike razsvetljenstva* očitno ne moremo spregledati brez posledic. Mišljeno je specifično stopnjevanje, preseganje, radikaliziranje. Prvo razsvetljenstvo še manj kot mitos vzdrži neko stanje stvari, ki uhaja njegovi programatiki in zadaja rane njegovi oblastni naponi znotraj-zunaj. Še ostreje mora reagirati na kršitev pravil, ki je ni mogoče več kaznovati na igrišču, na starem prizorišču: na primer skromnega govorjenja o postmoderni in postzgodovini.

Ti termini so le začasne formule za neodložljivi prelom tiste »Zgodovine v svetovnem pogledu«, ki je uglašena na propad. Ker pa že samo imenovanje imen zadostuje, da popade bralce in poslušalce bes, to dopušča domnevo, da gre za nenameren zadetek v črno. Postmoderno lahko označimo kot nejasno možnost pridobitve časa, ki bo morda sedanjo krizo zaznavanja z intenziviranjem negotovosti pripeljala do

njenega pojma. »Estetiko postzgodovine« lahko imenujemo vratolomno strategijo, ki si želi preživeti v mimezisu smrti in v odlaganju katastrofe. V tem seveda ni nobene obsodbe, vendar tudi nobene upravičenosti. Nikakor to ne pomeni — pri natančnem branju in poslušanju — strinjanja s pozitiviranjem »post«-a, ki smo mu bili že večkrat priča.

»Postmoderna« naj bi pomenila: kraj poraza; uvid, da je spoznanje kot podreditev Drugega spodletelo (Derrida); novo igro, v kateri smo spet pridobili odnos do preteklosti in predpreteklosti — ker ju ni mogoče utišati — na način ironije, maškarade, se pravi ne v enopomenskosti pravil (Eco); zaustavitev historičnega gibanja, »projekta moderne«, z njim samim (Lyotard); prebujenje iz sanj razuma, ki prinašajo grozote (Benjamin, Adorno); kult praznega mesta kot kulturne manifestacije slik smrti namesto resnične katastrofe itd.

Čeprav tega vzpona še ni konec, pa je bistveno »negativni« domet »posta«-a prekratek: NOBENE zmage, NOBENE igre s pravili, NOBENEGA gibanja, NOBENE dinamične aktivnosti, NOBENE strategije pretiravanja, NOBENIH sanj prihodnosti, NOBENEGA življenjskega koncepta z agonalnimi principi ipd. Čas bi že bil, da gremo od tu naprej, ne h kakim afirmacijam, ampak paradoksnim formulam, ki kontaminirajo realne nezdružljivosti.

Najprej bi lahko poskusili z dvojnim zavračanjem: novejših sprememb človeškega obnašanja ne bi interpretirali kot golo zgodovino propada spodletelega upora ali kot že uspelo življenjsko obliko onkraj moderne. Tudi teoretično danes velja: *tertium datur*. Tako lahko upamo, da bodo sedanjo »nepreglednost odnosov« v strukturi in genezi lahko natančneje zaznali in razumeli. Vendar pa tudi že na ravni fenomenov naletimo na disenz, ki ga ni moč potlačiti. Zato je treba — še radikalneje kot v tako imenovanem pozitivističnem prepiru — postaviti vprašanje o »normalnosti« zaznave, ali temeljiteje, problem neke za znanstveno in literarno refleksijo aдекватne »empirije«.

Po drugi strani pa je čas, da si ostrimo čute za to, kar se dogaja, po potrebi z razglašenimi glavami in ne da bi se oborožili z že vnaprej določujočo logiko. Moč najvišje sodne instance razuma se, kolikor počiva na sodbi, na ali-ali, na ekskluzivni alternativni, bliža koncu. Zato gre za neko drugo prizorišče, kot je zgodovina, kot je končna sodba. Apokalipse verjetno ne bo, razen če ne bosta zgodovina in moderna — kot »kolektivni singularji« iznajdbi 12. in 19. stoletja — obdržali zadnjo besedo. Kajti s to katastrofo postzgodovina in postmoderna nimata nič opraviti. Le zagovorniki razsvetljenstva tu vse pomešajo. Ravno za nasprotno gre: celotna svetovna zgodovina je odkrito ali prikrito katastrofična; mit prekriva katastrofo začetka in moderno je propad vsakič tako močno fasciniral, da ga bo sama priklicala, če ne bo prišel sam od sebe. S takimi še vedno apokaliptičnimi konstrukti o somraku bogov in človeštva moramo enkrat za vselej prenehati. Pre-

nehati moramo s tem koncem; morda je to efekt postmoderne in post-zgodovine. To ne bo mogoče čisto brez žalovanja, vendar tudi ne brez radosti, ko nas bo naše lastno mišljenje priložnostno presenetilo.

Dietmar Kamper (1936) predava sociologijo in filozofijo na FU Berlin. Med številnimi deli, ki jih je napisal, so najpomembnejša: *Geschichte und menschliche Natur* (1973); *Zur Geschichte des Körpers* (1976); *Die Wiederkehr des Körpers* (1982); *Das Schwinden der Sinne* (1984); *Zur Soziologie der Imagination* (1986). V polemiki, ki jo tu objavljamo, se spopada predvsem s tisto sodobno socio-kulturno mislijo, ki jo najrepreszentativneje zastopa Jürgen Habermas in ki negira pojem postmoderne. Habermas pri tem izhaja iz domneve, da »projekt moderne« še ni dokončan. Kamper tako pozicijo dovolj radikalno zavrača in skuša odpreti nove dimenzije v debati »moderna proti postmoderni«, ki včasih že spominja na znameniti QUERELLE DES ANCIENS ET DES MODERNES.

Izbral, prevedel in opombo napisal Tomo Virk